

КАК БЕШЕ ОТКРИТА ДРЕВНАТА БЪЛГАРСКА ЦИВИЛИЗАЦИЯ –

ст. н. с. Петър Добрев, Икономически институт на БАН

От историята на цивилизациите е известно, че за цивилизация в строгия смисъл на думата може да се говори, когато един народ притежава няколко важни исторически достояния: първо, развита материална култура; второ, наличието на свои собствени строителни традиции; трето, наличието на свои писмени и книжовни традиции; четвърто, развита духовна култура. Като правило всички известни ранни цивилизации са възниквали в развити и силни държави, ето защо едно от главните условия, за да може някой народ да изгради своя собствена цивилизация е изграждането на своя самостоятелна и силна държава. Поради силната зависимост на цивилизацията от мощта на държавите на света е имало твърде много държави, но само една малка част от тях са успявали да изградят своя оригинална цивилизация. Поради тази особеност държавите по света се делят на две различни групи – в първата група влизат държавите, които имат своя собствена оригинална цивилизация и светят със своя собствена светлина, а във втората група влизат държавите, които са заимствали постиженията на своите по-развити съседи и светят с отразена светлина. Подобно на това, както на небосвода има светили, които излъчват и които приемат светлина, също и държавите се делят на излъчващи и приемащи цивилизация, само че на небето преобладават светилата със самостоятелно лъчение, докато на земята преобладават държавите, които светят със заимствана светлина и наподобяват небесните планети.

Преди два и половина века, когато за първи път е бил установен фактът, че България е била създадена от един особен народ, различен от славяните и наричан с изкуственото име прабългари, протобългари, а от някои английски автора дори първобитни българи, на никого дори и през ум не му е минавало да търси у този загадъчен народ някаква своя или зори заимствана цивилизация.

Това на българите се е гледало като на част от някаква хаотична меса от племена връхлетяла двете стари империи – Рим и Византия и предизвикала разруха и гибел на техните стари цивилизации. Не един и двама блестящи учени от осемнадесети и деветнадесети век са описали настъплението на нови племена и народи през епохата на Великото преселение – готи, хуни, алани, славяни, българи и др. – като епоха на диви варварски изстъпления, довела до съсипването на ранната европейска цивилизация. Но с развитието на науката постепенно започнаха да прозират факти, които показват, че голямата вълна от народи, които някога са се стоварили от земите на Изтока върху Европа се е състояла далеч не само от неугледни диваци и варвари.

Преди много години, когато започнах да изучавам древните българи и на мен ми се струваше, че те са били някакъв кръвожаден варварски народ, който се е появил в Европа като някаква буйна неорганизирана тълпа за ужас на почтените римски и византийски граждани. Но покъсно вниманието ми привлече един дребен наглед детайл, който лесно се забелязва, когато сравним историческото поведение на българите с поведението на някои други големи племена, участвали във Великото преселение на народите – например с прочутите някога готи и франки. За разлика от тези два германски народа, които някога разрушили Римската империя, но след това изпаднали под силното влияние на римските държавни традиции, древните българи навлезли победоносно във Византия, но не въвели в своя държавен живот заварените от тях византийски традиции. В това отношение те са едно очебийно изключение на фона на всички други съвременни с тях народи и племена, но никой не се е запитал: защо те са създали своята държава не по византийски, а по свой собствен български образец.

Някои автори са склонни да гледат на българската държава като на стихийно възникнал съюз от племена, а не като на държава в строгия и точен смисъл на думата. Но дали тази гледна точка улучва историческата истина? Многогодишните търсения на цяла плеяда български и чужди археолози разкриха десетки и стотици каменни надписи, оставени от някогашните български канове. И най-важната особеност на тези надписи е, че в тях са вписани над 30 български държавни титли и звания. Голямата заслуга на най-дългогодишния изследовател на старите български държавни надписи чл. кор. Веселин Бешевлиев е, че той разкри това необикновено историческо богатство – многобройните български държавни титли. На базата на тези надписи В. Бешевлиев установи, че населението в някогашната българска държава се е делило на три големи съсловия – боили, багаини и обикновен народ, наричан българи. Подобно съсловна структура е имала някога и една от най-старите източни държави – Персийската империя, докато в тюркските племенни съюзи са се срещали две основни съсловия – ак будун и кара будун. /буквално бял народ /големци/ и чер народ /плебеи/. Важни сведения за някогашната българска държава са открити и във византийските писмени извори. От тях пролича, че в някогашна България е имало две особени институции – съвет на великите боили играещ според И. Венедиков ролята на Държавен съвет и народно събрание, наричано с особения термин “кувент”. Установено е също, че в ранната българска държава е била институирана специална съдебна власт. Съдиите са се наричали таркани и начело на тях е стоял сановник, титулован с титлата БОИЛА ТАРКАН /велик таркан/, която обикновено е носил вторият син на владетеля /по-малкият брат на престолонаследника.

Като цяло от старите надписи и византийските хроники личи, че в някогашната българска държава са били представени и трите вида власти – административна /изпълнителна/, законодателна и съдебна. При това административната власт е носила строго централизиран

характер, което личи от това, че управителите на области са се назначавали не по избран път, или на племенна основа, а от върховния владетел, а наред с това той е осъществявал строг централизиран контрол върху войската и местната администрация с помощта на специално изпращани ревизори и контролбори.

Важна особеност на някогашната българска държава е, че в нея територията е била подразделена не на племенни владения, подчинени на старейшини и князе, а на големи териториални единици. Управителите на тези големи области били наричани от византийците комити, а от древните българи с титлите ОЛГУ ТАРКАН и ЗЕРА ТАРКАН. Чрез тази своя особеност българската държава твърде съществено се е отличавала от някогашните племенни съюзи и е напомняла най-развитите държави от древността и ранното средновековие, като например Рим с неговото делене на диоцези, или Византия с нейното деление на големи теми.

Като цяло всички тези особености показват, че след своето заселване в балканските земи древните българи са въвели тук една развита за времето си държавна уредба, която доста силно се е отличавала от ранните племенни съюзи, характерни за германските и славянските и тюркските племена. По своето съсловно деление и по конфигурацията на висшите органи на властта българската държава е напомняла най-вече Персийската империя, а по своето териториално деление не се е отличавала съществено от която и да е голяма някогашна държава, организирана на териториален принцип като се почне от Персия с нейното делене на големи сатрапи и се продължи с Византия и Рим с техните теми и диоцези, а също с Франкската империя – с нейните големи териториални единици, наричани марки. Струва ми се, че е време вече да се замислим дали не принизяваме тази някогашна българска държава, рисувайки я в учебниците по история като племенен съюз. Защото така, както тя е представена в каменните надписи от девети век, а също в хрониките и летописите, описващи нейните висши органи и териториална структура тя има всички характерни особености на една държава, надраснала племенното деление, а не на аморфен племенен съюз.

Авторите, които продължават да я третираат като племенен съюз обикновено прибегват до софистичното предположение, че своите надплеменни и централизирани органи и атрибути българската държава е придобила на един късен етап – някъде около началото на девети век след въвеждането на Крумовите закони и в съответствие с това твърдят, че на ранните етапи тя е била все още сходна с племенните съюзи, а не държава в строгия смисъл на думата. Срещу това предположение обаче стои един твърде интересен факт, който досега е убягвал от погледа на историците, тъй като се съдържа в трудно достъпни за ползване източници, написани на грузински език и други малко познати у нас кавказки езици. Запознаването ни още преди повече от 15 години с тези езици показва, че дори до днес в Грузия и съседните с нея кавказки

земи са оцелели почти всички основни български държавни титли – нещо, на което вече съм обръщал внимание в цяла редица предишни мои публикации. В чеченския език се срещат думите КАНО – вожд, БОИЛА – големец, БАХОИН – защитник, боец, а след лезгинците и техните съседи рутулците и будухците големците се наричат със звания КАВХЪА, БОИЛУ и БАГИН. Тази особеност показва, че най-важните белези на някогашната българска държава, като например деленето на народа на три основни съсловия – боили, багаини и обикновен народ, а също двете висши държавни звания – КАН и КАВХАН са се срещали сред древните българи още преди тяхното преселение на Балканите – иначе те едва ли щяха да оставят сред съседите на Старата Велика България край Кавказ. Характерно е също, че в Грузия се срещат множество старинни имена съдържащи тези стари български държавни звания – например имената Кардан и Карда-кан, Токту и Токту-бан, Гуро и Гур-боила /Гур-була/, а редом с тях и старинните имена Аспарук, Крун, Бориси, Дула, Омиртха, Багатур, които показват, че споменатите стари държавни титли не са се появили случайно в грузинските имена, а са били пренесени от старата българска земя при Кавказ. /Подробни сведения за тези имена вж. в речника на акад. Ал. Глонти. Кхартвелури сакутари сахэлэби, Тбилиси, 1967 г./ Забележително е, че въпреки огромният период от време изтекъл след залеза на Старата Велика България в земите на Кавказ са успели да оцелеят почти всички най-важни стари български държавни звания, при това сред кавказките народи те се срещат точно в оня вид, както са звучали сред древните българи, което показва, че са пряко българско наследство. Към това трябва да се прибави и още една интересна особеност.

От арменската география “Ашхарацуїц” личи, че още по времето, когато българите са живеели край Кавказ, тяхната земя се е подразделяла на четири териториални единици, наричани с имената на протичащите през тях реки. Българите, които са живеели край река Кубан, наричана по кавказки КУП са носели името КУПИ-БУЛГАР, което значи буквално кубански българи, българите край Днепър, наричан по кавказки Кочо са носели името Днепърски българи /Кучи-болгар/ и т.н. Ето защо може да се предположи, че макар българите дълго време да са пазили своите родови и племенни традиции, принципът да се дели държавата на големи области се е появил сред тях още преди преселението им към Балканския полуостров.

Към това трябва да прибавим и още един кръг от неизвестни доскоро данни, на които се натъкнах при проучването на някои материали от земите край Памир и Хиндукуш, където според историческите източници българите са живеели преди своето преселение към Европа. В откритите там старинни документи, издадени от проф. Никълъс Симс-Уйлямс се срещат редица близки подобия на стари български държавни и военни звания като БОЛО, БАГИН, ИАСАРГО /ичиргу/, ЗОПАН, ТЕГИН, КАВХАН. А сред съвременните памирски народи се

среща масово думата епитетът КАНА, който значи стар, уважаван човек, а също изразът СУБИГИ КАН, който значи “царувам, управлявам”. Широко разпространени в оня източен район са и звания като БААЛА – големец, което произлиза от санскритската дума ПААЛА – господар, а също званията ТАРКАН и БАГАТУР и някои по-специфични звания и епитети като МИР, ЗЕРА, БИРИ и СЕТИТ, отбелязани в старите български държавни надписи. Това е една твърде показателна особеност, защото от нея личи, че най-важните елементи от българската държавна уредба са съществували още в една ранна епоха, когато древните българи са живеели в своята най-стара земя и оттам по-късно са били пренесени към Кавказ, а след това и на Балканския полуостров. Установено е, че някои от споменатите особени държавни термини са се срещали в земите край Памир и Хиндукуш в няколко паралелни разновидности. Така например титлата багаин се открива в документи от областта Рави в полите на Хиндукуш като БАГИН, а на север от нея като БОГОНО и на изток в хотано-сакския район като БАГАИ или БА’АИ. Титлата БААЛА се среща в старите местни имена и като БОИЛ, а в източните памирски райони като БООЛО, а званията, които в документите от Централна и Южна Бактрия са записани като КАВХАНО, ТАРХАНО, ТЕГИНО в един документ от северните бактрийски области от езиковеда Цойс, се явяват като КОВХОНО, ТОРХОНО и ТОГИНО. Тези многообразни вариации на споменати титли показват, че те са били част от една държавна система, която някога се е срещала повсеместно в земите край Памир и Хиндукуш и е била дълбоко вкоренена в живота на древните народи от оня район. Най-важната особеност на тази източна държавна система е, че в нея висшите сановници са носили званията БОИЛ и БААЛА, а след тях е стоял един по-низш слой от командири, които са носили титлите БАГИН и БАГАИН, а това е точно онова особено съсловно деление, което е било характерно и за ранна България.

Държавата, в която са се срещали всички споменати особени звания е била позната на древните елини като Бактрия, а на съседните с нея народи – като Балх, Балахара, Балхара. Преки сведения за нея са запазени както в индийските източници, където тя носи името Балх и Балахара, така и в ранните арабски пътеписи, където е посочено, че “Балхара се намира на запад от Таджех”. И доколкото в тази стара държава са се срещали всички основни звания, които са се появили по-късно за България, налага се извода, че държавата, която е създал Аспарух е била копие на древна Балхара.

Тръгвайки по дирите на специфичните български държавни титли, неочаквано се натъкнахме на неизвестния доскоро факт, че те не са измислени от Аспарух, или някой негов наследник, а са съществували в дълбока древност в далечната източна държава, наричана някога Балхара. Но за да изпъкне тази особеност огромна заслуга имат събираните и проучвани десетилетия наред от В. Бешевлиев стари български дворцови надписи, чрез които стъпка по стъпка беше

разкрита сложната и оригинална държавна уредба, донесена на Балканския полуостров от българите на Аспарух. Ако не беше многогодишният труд на Бешевлиев днес ние нямаше да можем да познаваме българската система на управление в нейната пълнота и да можем да установим, че тя е имала древни източни корени, при това не в някой случаен район, а точно в оня планински край при Памир и Хиндукуш, който някога е бил наричан със събирателното название Имеон и в който според единодушните сведения на редица ранни летописци се е намирала най-старата българска земя на света.

Като цяло материалите, разгледани дотук, показват, че древните българи са имали своя особена държавна уредба, която са създали още по времето, когато са обитавали своята древна източна прародина. А това позволява да си обясним на какво се дължи това, че за разлика от някои съвременни с тях племена като готите и франките, които след заселването си в старите римски земи са попаднали под силното влияние на римските държавни традиции, българите на Аспарух са изградили своята държава без никакво пряко или косвено подражание на византийската държавна система. а по свой напълно самостоятелен път. Причината за това се корени несъмнено във факта, че древните българи са имали своя държавна уредба още преди да се заселят в балканските земи, поради което те не са изпитвали никаква реална необходимост да се учат на държавен живот от съседната Византийска империя. За това колко самостоятелни са били някогашните българи в своя държавен живот говори показателният факт, че в останените от тях през девети век каменни надписи са открити над 30 техни собствени звания и титли и само два епизодични случая на употреба на византийски титли – спатар и кандидат.

Историческите сведения за района, в който са се зародили българските държавни традиции показват, че още в стари времена са били изградени централизирани държавни органи, на които са били подчинени отделните териториални единици с всички живеещи в тях самостоятелни семейства и родове. Този вид управление е бил характерен както за древна Балхара, така и за съседното с нея Согдийско царство, управлявано според китайските хроники от владетели, които според персийските сведения носели титлата КАНА, а според китайските хроники били наричани ШУБИ.

Но най-интересна особеност на древна Балхара е, че още в древни времена в нея се е разгърнало едно необикновено широко строителство на градове, поради което в елинската книжнина тя е била наричана не само не само с обичайното за елините име Бактрия, но и с изрази като “Перлата на Ариана” и “Страната на хилядата градове”. При археологическите проучвания на този район са открити стотици стари укрепени селища /крепости и градове/, подробни сведения за които вече съм привел в неотдавна публикуваната книга “Балхара край Памир”. Установено е също, че в оня район на Изтока наред с развитото градостроителство е съществувала и една развита земеделска цивилизация, доказателство за което е факта, че през

30-те години в топлите долини на Западен Памир и Хиндукуш ботаникът Вавилов е открил прародината на някои от основните земеделски култури и главният център на селекция на редица високопродуктивни сортове. Подробни сведения за тези културни достояния се съдържат в специалното изследване на И. Стеблин-Каменский. “Очерки по истории лексики памирских языков. Названия культурных растений. М., 1982.

Има също преки сведения, от които личи, че създадените в древни времена край Памир и Хиндукуш строителни и земеделски традиции са били пренесени впоследствие в долините на Кавказ, а след това и в други европейски райони. Така например от арабските и арменските източници личи, че с името на град Балх – столицата на някогашна Балхара – са били наречени два от градовете, обитавани от кавказките българи – Булгар Балх – в Източен Кавказ /споменат от ат-Табари като Булкар Балк/ и крепостта Балк в Армения. През същия период е възникнало вероятно и голямото селище Балхар, запазено и до днес в Източен Кавказ и прочуто със своите изкусни занаятчийски изделия, а вероятно и името на планинската област Балкария в Централен Кавказ, в което също звучи ехо от древна Балхара. Има също следи, че освен имената на градове някога от памирските долини към Кавказ са били пренесени и някои стари земеделски думи. Така например чепката грозде, която в памирските езици се нарича ЧЕПК, в Кавказка Балкария се нарича ЧЪПИЦ, а в чувашкия език се нарича СШУПКА /пише се *сунка*/ Налице е една изразителна прилика между имената на някои от основните земеделски култури в най-старите български земи и същите култури в езиците на някои от народите, населяващи днес земите на някогашната Волжка България. Така например пшеницата, която се нарича в памирските езици ЗИДАН в езика на марийците край Волга се нарича ШИДАН, ечемикът, който в някои памирски езици се нарича ЧОШЧ в марийския език се нарича ШОЖ, хлябът, който в памирските езици се нарича НАН и ЗАГАР в марийския език се нарича НАН, а в чувашкия език САХАР и това особено име се произнася като СЗАХХАР. Сходството на тези базисни думи показва, че някога от земите на Балхара към Европа са били пренесени редица специфични земеделски традиции, които първоначално са попаднали в кавказките долини, а след това и във волжките земи. Преносители на тези традиции към волжкия район са били най-вероятно някогашните волжки българи, за които арабските пътешественици пишат, че са развит земеделски народ и които в най-ранно време са говорили на език от памирски тип /както личи от записаните през IX-X в. техни думи.[\[1\]](#)

За преноса на културни понятия от древна Балхара към Европа говори това, че названията на редица ценни и скъпи в древността стоки като стоманата и коприната в старите езици край Волга – марийски и чувашки – се наричат със същите думи, както и в езиците от района на Памир.[\[2\]](#)

Този активен пренос на културни понятия от земите на древна Балхара към Кавказ и волжките земи показва, че в този район се е сформирала не само древната българска държавна система, но и нещо много по-голямо и широко по свето значение – сформирала се е една ранна и незабелязана досега българска цивилизация. Ако основни признаци на цивилизацията са широкото строителство на градове, развитото земеделие и организираният държавен живот, то всички тези признаци се откриват още в древни времена в забравеното източно царство, наричано от гърците Бактрия, а от най-близките си съседи Балх и Балхара. При това от някои източници личи, че тази своя висока култура древна Балхара е притежавала в една твърде ранна историческа епоха, но този факт също оставаше незабелязан досега. Показателно е например, че в индийския епос Махабхарата това царство е споменато многократно не само като развъдник на прекрасни породисти коне, но и като земя, в която се изработвали чудесни бойни колесници, наричани златни колесници, а известно е, че за изработването на такива колесници са се изисквали високи занаятчийски умения. В една китайска хроника Балхара, наречена Боло, е спомената във връзка с друг сложен древен занаят – изработването на цветни стъкла. Според тази хроника, която вече неведнъж съм цитирал някога в Срединното царство /Китай/ дошли майстори от Боло, които научили китайците как да отливат цветни стъкла. “Около 100 души – пише в хроника – се научиха на това отливане. И оттогава цветните стъкла поевтинели в Китай.”^[3] От специфичните детайли, които се съдържат в този текст, че летописецът, който го е споменал, е бил добре осведомен и едва ли е измислил сам епизодът, съобщаващ за високите умения на занаятчиите от Балхара. А и това, че то твърде отрано е било прочуто със своите многобройни градове, вероятно е допринасяло за развитието на множество сложни и редки занаяти.

Според елинския историк Ктесий от Книдос /V в. пр. Хр./ който 11 години живял в двора на персийските царе древна Бактрия /Балхара/ още в дълбока древност имала славата на едно от най-богатите царства на Изтока и привлякла към себе си вниманието на асирийските царе. Един от тях, наречен от Ктесий Нинус се опитал дори да я завоюва, но бил разбит в първото сражение от легендарния цар Оксиарт, а във втората битка постигнал само частичен успех. Руският историк Никоноров предполага, че този епизод се е разиграл в VII в. пр. Хр. но вероятно е той да е възникнал малко преди това, защото в средата на VIII в. Пр. Хр. в Асирия е царувал владетелят, наричан Нинир и Нинурта, чието име стои най-близко до споменатия в елинската хроника Нинус.^[4] Интересно е също, че за големите богатства на някогашна Балхара е оставил сведения и известният римски историк Тацит, който обаче за разлика от Ктесий не споменава нищо за асирийския поход, а съобщава, че това царство привлякло апетитите не египетските фараони и било нападнато от войските на Рамзес II в XIII в. пр. Хр., който успял за известно време да го завоюва.^[5] Колкото и откъслечни да са тези сведения, те си приличат по това, че в тях за някогашна Бактрия /Балхара/ се говори като за древно и твърде

богато царство. Трудно е само с тяхна помощ да се определи кога точно тя е възникнала на света, но очевидно не е далеч от истината предположението на В. Никоноров, че началото на тази древна държава и на нейната ранна цивилизация трябва да се търси не по-късно от VII в. пр. Хр., защото през 529 г. тя се споменава вече не като самостоятелно царство, а като една от държавите, завоювани от древна Персия. В първи век пр. Хр. след много исторически перипетии древна Бактрия отново се съживява като отделна държава под егидата на новата кушанска династия и ако се съди по това, че точно през онази епоха тя е наречена с красивия израз “Страната на хилядата градове”, явно, че и през четирите века на чужда зависимост нейната цивилизация не е западнала, а е продължила да се развива. Същото показват и археологическите разкопки, от които личи, че след персийското владичество и завоевателните походи на Александър Македонски броят на крепостите и градовете в този район станал значително по-голям.^[6] Най-ранните български преселения от този район се отнасят към епохата от II-I в. в. Пр. Хр., когато културата на древна Балхара се е намирала на твърде високо ниво. Част от тази култура са били и широко развитите писмени традиции, които са се развили твърде бързо най-вече след премахването на персийското владичество, когато в този район се е разпространил един особен вариант на гръцкото писмо. Традицията да се използва за държавни цели гръцката писменост паралелно с някои стари източни писмености /брахми, кхарошти / и др. се запазила в този район и в кушанската епоха. И интересно е, че същата писмена традиция се наблюдава и при древните българи от нашата страна, което може би е някакъв древен отглас от държавната практика на древна Балхара.

Масовото преместване на който и да е народ в нови земи, води неминуемо до влошаването на условията за живот, до понижаване на материалната култура, т.е. до онова особено явление, което се нарича най-често с термина цивилизационни загуби. На древните българи се паднало твърде рано да изпитат върху себе си тежката участ на принудителните преселения, защото още през първите векове сл. Хр. те масово напуснали своята стара земя, където според са най-старата арменска география са били един от най-развитите древни народи и след трудни странствания през азиатските пустини, се преселили в Кавказ, където още около 450 г. Мовсес Хоренаци споменава тяхната нова българска земя. Някои автори гледат на това дълго преселение от Изток към Кавказ като на доказателство, че древните българи са били номадски народ, но те явно забравят, че преди него българите векове наред са обитавали един и същи край на Изтока – долините на Имеон, и тъкмо този техен край е бил прочут някога със своето необикновено изобилие на градове. Това показва, че най-древната история на българите особено след създаването на тяхната най-стара държава е била белязана не със знака на номадството, а със знака на строителството на постоянни селища и крепости. Забравя се също, че не само древните българи, но и някои сродни с тях племена – като оногурите, пугурите и коцагирите са имали градове, като например оногурския град Багат, съществувал според

Теофилакт Симоката преди пет век в близост до Согдиана, а също градовете .Бугур и Кучар при източните поли на Памир. Характерно е също, че въпреки трудностите, предизвикани от преселението, българите още около 550 г. са били известни в Кавказ като народ, който има градове, при това в описанията на Захарий Ритор те са споменати на първо място между народите, които познават градската култура - пред аланите и стария кавказки народ дадиани /даду/. Едва след това те са споменати и сред народите, които живеят в палатки, което показва, че неизбежната при всяко преселение деградация и преминаване към по-примитивни форми на живот е засегнала само част от българите, а основната тяхна маса дори и след идването си в Европа е живеела в градове. За български градове и области говорят и редица други източници – арабски и арменски, при това от самите названия на споменатите градове – като – Булкар Балк /Български Балк/, Балк, Хумар, личи, че става дума за български селища и краища, а някои от тях – като селището Балхар в Източен Кавказ и областта Балкария в Централен Кавказ съществуват дори до днес. Характерно е също, че Захарий Ритор е единственият историк, който споменава, че част от българите живее в палатки, докато в описанията на Михаил Сирийски се споменава само че те и техните източни спътници пугурите се заселили веднага след идването си в градове, а Мовсес Хоренаци ги описва още в средата на пет век като народ, който се заселел в плодородни и хлебоносни области, което показва, че тяхното любимо занимание и след преселението е било земеделието, а не номадското скотовъдство. .

Като цяло историческите материали рисуват българите като народ, който въпреки превратностите на съдбата е успял да опази началата на своята ранна цивилизация и след своето идване при Кавказ. Но интересно е, че в началото на двадесети век и особено през последния половин век у нас възникна една странна мода да се преиначават историческите източници в съответствие с някой предварително измислен калъп. И доколкото в създадения през 1953 г. учебник-макет древните българи се рисуваха като изостанало номадско племе, възникна порочния навик да се цитира само втората и по-малко представителна част от сведението на Захарий Ритор, в която българите са споменати заедно с множеството номадски племена при Кавказ, а първата и по-важна част, където те са посочени на най-видно място между народите, обитаващи градове старателно се премълчава, нито пък се споменава, че повечето ранни историци споменават за заселвания на българи в градове и земеделски краища при Кавказ и единствено у Захарий Ритор те са споменати и като народ, който освен в градове живее и в палатки. Съотношението между източниците, които описват българите като градски и земеделски народи и тези, които ги споменават и сред номадските племена е рязко в полза на първите, особено ако се има предвид, че освен Мовсес Хоренаци и Михаил Сирийски за българите като за земеделски народ, който живее в постоянни селища пише и персийската география “Худуд ал- алам”, която описва кавказките българи по следния начин: “Тези българи

са планинци. Те имат земеделски земи”. А също арабският книжовник ал-Бакуви, който пише, че българите живеят в един благодатен край, където има “много грозде, смокини и сини сливи”. /За този и още много други източници, които описват културата на българите след идването им в Европа вж. “Стопанската култура на прабългарите. С., БАН, 1986/. Но въпреки, че всички преки източници, които описват българите след идването им в Европа описват на преден план строителството на градове и развитото земеделие и това продължава и по-късно, при описанието на волжките българи, за които Ибн-Даста казва “Те, българите, са земеделски народ.”, въпреки цялата планина от сведения, които показват, че след своето идване в Европа те са се проявили като строителен и земеделски народ, у нас вече цял век упорито се повтаря погрешната теория, че българите на Аспарух били номади и в нейно име се премълчава цялата изобилна книжнина, която ги рисува в съвсем друга светлина. Този нечист похват се прилага в почти всички учебници по история, включително и в учебниците по “Стопанска история на България”. Фактите, свързани с бита и стопанството на древните българи, упорито сочат, че по ниво на култура те са се наредили на първо място между всички преселени от земите на Изтока в Европа народи, включително и от аланите, които според Захарий Ритор са имали само 5 града и затова са посочени след кавказките българи, но интересно е, че за аланите както у нас, така и в чужбина се говори като за високо развит сарматски народ, а за древните българи се пише като за изостанали степни номади, а някои чужди автори – най-вече от бившия Съветски съюз дори рисуват аланите като учители по цивилизация на своите съседи древните българи. Фактите в историята обаче са упорито нещо. И те показват, че още около 550 година българите са превъзхождали в културно отношение аланите и са изпъквали значително над цялата маса преселени от изток към Кавказ народи.

Главната методологическа и фактологическа грешка на авторите, които рисуват древните българи като номадски народ, е, че те са пропуснали да забележат сведенията, които ги поставят значително по-високо от номадските племена. Друга тяхна голяма методологическа грешка е, че те са пропуснали да забележат, че районът, в който са се заселили древните българи след идването си в Европа се е намирал в долините на Кавказ, а не в сухите степи край р. Дон и поради това са се впуснали да търсят археологическите следи от тях не където трябва. Същевременно в единственият пряк източник, описващ преселението на българите от тяхната източна прародина – хрониката на патриарх Михаил Сирийски - е посочено, че след като пристигнали при р. Дон преселниците не останали да живеят в степта, а повечето от тях се насочили към Кавказ и се заселили в тамошните градове, а една трета от тях, се заселила в Дакия и Мизия. За това, че българите обитавали някога масово кавказките долини, а не сухите номадски степи свидетелстват и описанията на родоначалника на арменската историческа книжнина – Мовсес Хоранацци – който пише, че “в земята на българите във веригата на огромната Кавказка планина” станали някога размирици, след които част от българите, водени

от вожда Вананд се преселила в Армения. Задължителна задача на всеки грижлив изследовател е първо да уточни района, където реално са живеели древните българи след идването си в Европа и едва след това да си прави изводи дали те са били номадски или неномадски народ. Силно е подвело досегашните изследователи и това, че не са забелязали, че в земите на днешна Украйна българите са се появили след голямото разширяване на тяхната държава, настъпило най-вероятно в началото на седми век, след освобождаването от властта на тюркютите и аварите. За това говори факта, че в средата на шести век готският историк Йорнанд /Йорданес/ описва българите като народ, чиито земи се простират край северните брегове на Черно море – на изток от р. Днепър, а не в степите по средното течение на р. Дон. Поради тази особеност най-ярките български следи трябва да се търсят не в номадските степи на Украйна, а в кавказките долини и ако това беше направено своевременно, едва ли щеше да се роди теорията, че древните българи са били номадски народ.

Досега разгледахме най-вече материалните и стопански особености на онази специфична цивилизация, която е съществувала в най-старите български земи на света и която впоследствие е била пренесена в Европа. Но проучването на българската прародина при Имеон показва, че там са се сформирали и редица важни духовни достояния, които са създавали едно високо морално сцепление у древните български поколения и са им позволявали да преодоляват успешно опасностите, с които са се сблъсквали по своя исторически път. Характерна особеност на оня район е, че в него е запазена една особена система на изграждане на силни и волеви мъже и за издигане на най-способните от тях за командири и водачи. Според традициите на тамошните народ две са качествата, които трябва да притежава всеки човек — храброст и непреклонност в защитата на своя народ и щедрост към своите съселяни и съграждани в мирно време. В съответствие с тази философия там векове наред за най-презрени и жалки същества са се считали два вида същества – страхливеца и нагаждача, който се огъва пред врага и грабителя, който разорява своя народ вместо да му помага. Такива хора дори да са се сдобивали по нечестен път с големи богатства никога не са имали шанса да станат водачи и магистрати, защото пред тях на обществената стълбица са се нареждали често много по-бедни, но белязани със специални знаци за чест селяни, граждани и войскари. Защото главното и задължително условие, за да получи някой достъп дори и до най-малката държавна или военна служба в онези краища е било да притежава той да притежава той някакъв специален знак на честта, а не парични знаци.

Интересно е да опишем макар и накратко как са се придобивали тези знаци на честта. Преки данни за това се съдържат в етнографските сведения за народа като, който принадлежи към дардската група народи, споменати в най-старите индийски сказания като част населението на древна Балхара и дори от нейния коренен народ, наричан с името болхи или болги. Според

обичая на този народ, когато някое момче навърши 12 години, идва специален човек, който му обръсва главата и му оставя един кичур коса, който там се нарича с думата ЧУМБАС, която съвсем доскоро се срещаше и в много наши краища. След това момчето има задължението да участва във военните походи и да защитава своя народ и когато то извърши някакъв подвиг, в негова чест се прави голямо тържество, на което слагат на бойния му пояс един златен пул и го наричат с думата ШУРАЙ, която произлиза от древната индоиранска дума ШУРА – герой. След своя втори подвиг момчето или младежът получават степента ЛЕЙ-МОЧ или ЛЕВ-МОЧ, която значи буквално лъв-мъж, а на пояса му слагат още един знак на честта. А ако извърши седем подвига получава най-висшата степен ПРЪ-МОЧ, която значи буквално пръв мъж – мъж над мъжете и получава седем знака на честта. Никой тамошен мъж не може да получи каквато и да е служба във войската или в обикновената администрация, ако не притежава по-висок ранг на честта от останалото население. И интересно е, че точно такава проста и строга система на подбор е действала някога и при древните българи и е спомената още около 505 г. от готския епископ Енодий, който отбелязва, че при българите бойното поле прославя рода и “най-висока титла получава оня, който е окървавил повече своето оръжие в кръвта на неприятеля.”

Ефикасността на някогашната българска държавна система и силата на българската цивилизация е идвала не само от ясното разграничение на трите класически власти, или от големия брой трудолюбиви майстори във всеки занаят, но и от това, че във всеки определен момент те са издигали на върховете на властта най-високия по чест и най-жертвоготовния и дотогава, докато е действала тази система, те са съумявали да опазят своята държавна власт от замърсяващи и разграждащи елементи. Масовите инфекции на държавната власт са били невъзможни при тази проста, но безотказно действаща система. И вероятно затова древните българи са успели да създадат здрави, силни и дълготрайни държави навсякъде, където е стъпил техният крак. А ние днешните потомци недоумяваме на какво се е дължала тази тяхна невероятна сила.

В това кратко изложение бяха проследени само основните контури на онази особена материална и нравствена цивилизация, която нашите български праотци са притежавали още в древни времена. Но ако някой се насочи мислено или отиде директно в оня далечен район, той ще открие и множество други подробности, радващи окото и въодушевяващи ума. Защото там като в необикновен исторически резерват са запазени почти всички особени обичаи, с които нашият народ се отличава от останалите народи и дори от славяните. Запазени са и онези многобройни особени роднински думи, които са също наш български специалитет и ни отличават от останалите земни народи.

В заключение трябва да се отбележи, че откритата в подножията на Памир и Хиндукуш древна българска цивилизация оголва до краен предел и някои волни или неволни погрешности на

досегашната историческа наука и особено заблудата да се представят древните българи на Аспарух като ниско цивилизовано номадско племе, която и до днес шества из българските учебници. Народът, който е излязъл някога от “Страната на хилядата градове” и по своя път е създал градовете Булгар Балк и Балк, а също селището Балхар при Кавказ, а след това и градовете Велики Болгар и Биляр край Волга и не на последно място огромната Плиска, не е бил номадски народ. Но трудностите, които той несъмнено е изпитал след своето преселение към Кавказ, където тепърва е трябвало да си създава постоянни селища може би са довели до това, че една част от него временно е останала извън новозаселените от него кавказки градове в обкръжението на съседните с Кавказ номадски племена и може би това е имал предвид сирийският хронист Захарий Ритор, когато при описанието на кавказките българи първо ги поставя на първо място пред народите, които имат градове, а след това споменава тяхното име и сред народите, които лагеруват в палатки.

Струва ми се, че нашата наука се е отнесла твърде немилосърдно и без разбиране към трудностите, с които преселилите се някога българи са се сблъскали след своето идване при Кавказ. И вместо да се запита защо освен Захарий Ритор никой друг исторически източник не причислява дори и една част от българите между номадските племена, нашата стопанска история, а след нея и нейната посестрима – общата история- се заловиха някога произволно да преправят сведенията на Захарий Ритор, цитирайки в учебниците само втората част от неговите сведения и изхвърляйки далеч по-важната първа част, където той не само пише за българските градове, но поставя древните българи дори пред аланите, сочейки чрез това имплицитно, че древните българи са имали много по-развити строителни традиции дори от големия сарматски народ алани, в съседство с който те са живеели при Кавказ.

Вместо да подредят тези сведения в техния правилен ред, нашите автори на учебници, водейки се може би от модела, зададен от някои съветски историци, преобърнаха тези сведения с главата надолу и затова днес в много български и чуждестранни публикации аланите са обрисувани като цивилизовано племе, а древните българи са обрисувани като тяхна противоположност, т.е като изостанал номадски народ, въпреки, че за разлика от кавказките алани, които са имали само пет града, те са имали много повече градове и затова са поставени от Захарий Ритор на първо място от народите с развито градостроителство. Станало е така, че в съвременната научна книжнина описващи културата на древните българи преди тяхното идване към Дунава, без никакви ясни доказателства се твърди, че българите от някогашната Стара Велика България се учили на уседнал живот от аланите, когато по-вероятно е тъкмо обратното – аланите, които са имали много по-малко градове да са научили нещо от прастарите български строителни традиции. Главната последица от всички тези пертурбации е, че чрез тях

българите са били причислени изцяло към номадските племена, защото на някого в България или в чужбина явно не е била по вкуса тяхната древна строителна култура.

Ето защо една от големите задачи на днешната българска история е да върне на древните българи едно забравено и пренебрегнато тяхно достойние – цивилизацията, която реално са притежавали. Варваризирането на техния образ води до варваризиране на цялата ранна българска история. А нелепо е един народ, който е осеял целия свой път с имена на градове, да се рисува като примитивен степен варварин.

[1] Това са думите ДАЛА – златка, ХАДАНК – широколистно дърво, ХАЛАНДЖ – вид ценно дърво, ХАЛИЧА – езерна местност, КАЛАНСУВ – висок калпак, СУДЖУВ – медовина, споменати в пътеписа на Ибн-Фадлан в 922 г. които всички се срещат днес не в тюркските езици като татарския, нито в алтайските езици, вкл. и чувашкия, а единствено в памирските езици, които представляват една особена група от иранското езиково семейство. Ето защо пресилени и крайно неточни са опитите на някои съвременни автори да представят езика на казанските татари като прабългарски език, а и за чувашкия език това трудно може да се твърди, защото по-големия брой древнобългарски елементи в него, по своя граматичен строй и основната си лексика той съществено се отличава от езика на древните българи.

[2] Стоманата се нарича по чувашки ХУРСА, а по марийски КОРТНЬО, а в памирските езици тя се нарича КУРЦ, а пещите за топене на стомана – КУРА /РПДС, 167/. Коприната се нарича в от споменатите волжки народи ВРИШИМ, а в памирските езици ВРЭШЭМ /РПДС, 745/

[3] Н. Бичурин. Известия о народах, обитавших Срединную Азию в древние времена. М-Л., т. II, 1950, с. 254.

[4] За този асирийски цар вж. таблицата на асирийските царе в: България и световната история. Велико Търново. 1998, с. 176

[5] Вж. сведенията на Тацит и техният коментар В: V. Niconov. The Armies of Bactria. London, 1997, v. I, p. 4

[6] Вж. подробните сведения за това В: П. Добрев. Балхара край Памир. С., 2004.